

Når bare paven kan redde oss

BOKOMTALE: I *Raseriets tidsalder* har Pankaj Mishra skrevet ressentimentets globalhistorie fra Jean-Jacques Rousseau til IS.

Av Eirik Høyer Leivestad, som for tiden arbeider med en bok om reaksjonær identitetspolitikk

I den lille boken *Hva er populisme?* (2016) advarer den tyske statsviteren Jan-Werner Müller mot tilbøyeligheten til å møte dagens populisme med psykologisering. Müller viser til Friedrich Nietzsche, Max Weber og Max Scheler som eksponenter for en moralpsykologisk fortolkningstradisjon som kretser rundt «de svakes hat». Problemet, hevder Müller, er at slike analyser selv er uttrykk for en herrementalitet, en velkjent hang til å sykeliggjøre de forblindede massene, foruten at de ender med å tilsidesette politikk til fordel for en slags gruppeterapi. Man kan fornemme at statsviterens avvisning av *ressentimentet* som analytisk redskap ikke bare skyldes hans mistanke om skjult klasseforakt, men også begrepets skrinne muligheter for en empirisk operasjonalisering som tilfredsstillende vitenskapelige metodekrav. «De som i utgangspunktet mener at populistenes tilhengerskare bare består av de som har tapt på moderniseringen og globaliseringen, og som angivelig er fulle av «ressentiment», «bekymringer» og «angst», gjør det lett for seg.» skriver Müller¹. I en fotnote kommer han med en spydig bemerkning om at Max Schelers tanker om ressentimentet fremdeles venter på å bli rehabilitert.

Det er uvisst hvorvidt den indiske essayisten Pankaj Mishra har lest Müllers bok. Hans feirede *Age of Anger* (2017), som nylig utkom på norsk i Agnete Øyes dyktige oversettelse, plasserer vår tids tilløp til «global borgerkrig» i en modernitetshistorisk sammenheng som nettopp rehabiliterer Max Schelers tanker om ressentimentet. Samtidig som Mishras bok på mange måter er imponerende, viser den hva Müller kan ha ment med å gjøre det lett for seg.

Raseriets tidsalder: En historie om nåtiden setter seg fore å spore de historiske og idéhistoriske røttene til et raseri som i dag finner stadig nye utløp verden over. Fra Trumps og Le Pens populisme til sino- og hindu-nasjonalisme, fra de ensomme ulvenes attentater til al Qaida og IS, mener Mishra å se noe som øses fra den samme kilden («et sydende reservoir av kynisme, kjedsomhet og misnøye»), og som er skapt av den samme, uomgjengelige bevegelsen: skuffelse og frustrasjon over moderniseringens uinnfridde løfter, avmakt og misunnelse som følger av å være hjelpeløst innrullert i en globalisert konkurranse der alle de gode kortene er utdelt på forhånd. Ressentimentet, et begrep Mishra later til å hente fra Scheler mer enn Nietzsche, betegner her en type eksistensiell misnøye som brer seg i takt med at [moderniteten](#) skaper vinnere og tapere. Misnøyen kan føre til desperat jakt på selvaktelse, idet man begynner å hevde sin overlegenhet overfor De andre. Denne dynamikken er en uunngåelig konsekvens i et moderne drama drevet av det René Girard kalte «mimetisk begjær» og «appropriativ mimesis»; eller, med et mer folkelig uttrykk, folks trang til å holde tritt med naboen. Mishras hovedargument er at den europeiske

opplysningstiden utløste en epidemisk egalitarisme dømt til stadig skuffelse og tilbakevendende radikalisme – de aldri helt forutsigbare utartingene som Mishras intellektuelle ledsager, Alexis de Tocqueville, advarte om at den moderne likhetsideologien ville føre med seg.

Ved å utforske det han kaller et bestemt «idéklime, en følelsesstruktur og et tankesett fra Rousseaus tid til vår egen raseriets tidsalder», vil Mishra vise at et kompleks av vemmelse og misunnelse i møte med triumferende «sivilisasjon» løper gjennom hele den moderne æra. Som et av de sterkeste og mest oppriktige uttrykkene for dette komplekset trekker han fram Fjodor Dostojevskijs tirade mot den vestlige sivilisasjonen stilt overfor dens eksemplariske feiring av seg selv, nemlig Joseph Paxtons *Crystal Palace*, som huset den første verdensutstillingen i London. Hos Dostojevskijs kjellermenneske møter vi et ressentiment som gjennomskuer seg selv så å si i speilglansen fra Krystallpalasset. Med en manøver som minner påfallende mye om Peter Sloterdijks bok *Im Weltinnenraum des Kapitals* (2005), generaliserer Mishra Dostojevskijs bilde av Krystallpalasset som det prangende symbolet for «det atlantiske Vestens» påtrengende universalisme. Det er dette Krystallpalasset som har inntatt storbyene kloden over og vekker ressentimentets reaksjon blant de som ikke ser noen mulighet til å hevde seg på den kommersielle globaliseringens premisser.

MER OM SLOTERDIJK: [Medstrøms og mostrøms i syndefloden](#) • [Den store flokkens politikk](#).

Dostojevskij og Krystallpalasset er en av mange symptomatiske konstellasjoner Mishra mener kaster lys over situasjonen vi selv befinner oss i. Han finner slående idéhistoriske forløpere til vår tid i de landene som «kom sent til moderniteten» på 1800-tallet, spesielt i Tyskland, Italia og Russland. I Tyskland flammet den romantiske, kultursjåvinistiske nasjonalismen opp som reaksjon på Napoleons militante universalisme, og utviklet seg til en opphøyelse av *das Volk* og av autentisk *Kultur* mot kommersiell *Zivilisation*. Giuseppe Mazzinis nasjonalrevolusjonære messianisme begrenset ikke sin innflytelse til Italia, men spredte seg som en gjærsopp over hele verden og inspirerte antikoloniale uavhengighetskamper i Asia og Afrika. Dette er en av de snurrige formene modernitetens appropriative mimesis antar: Nasjonene oppdager sin egenart og overlegenhet på akkurat samme måte. Ifølge Mishra er dette et karakteristisk utfall av den identitetskrisen som oppstår når stadig flere føler seg fremmedgjort overfor det tradisjonelle og utilstrekkelige overfor det moderne. Overgangen til moderniteten har alltid skapt en gruppe splittede, unge menn som håndterer følelsen av hjemløshet med radikal idealisme, om det så er med progressivt eller reaksjonært fortegn. Slik ble 1800-tallets Russland et arnested for revolusjonær entusiasme og voldelige opprør som sprang ut av moderniseringens traumer. En voksende gruppe utdannede menn fant ingen plass i et samfunn som fortsatt var basert på livegenskap.

Mishra mener at modernitetens vedvarende spenning allerede utkrystalliserte seg i motsetningen mellom [Voltaire](#) og [Rousseau](#). På den ene siden sto den selvtilfredse og vellykkede kosmopolitten Voltaire, som preket det liberales sak mot begrensede tradisjoner: borgerlig meritokrati mot arvede privilegier, kommersiell og åndelig frihet mot kirkelig moral, individets autonomi mot

kollektivets tvang. Voltaire og hans salongfrekventerende forbundsfeller gjorde karriere som talsmenn for et opplyst, selvbestemt, fornuftig individ, i bunn og grunn *les Philosophes* som snakket om seg selv. Det brakte dem berømmelse og invitasjoner til hoffene hos despoter som Frederik av Preussen og Katarina av Russland. På den andre siden sto den dypt splittede, «plebeiske» Rousseau, som transformerte sin vemmelse over Paris-salongenes snobberi og dobbeltmoral til en altoverskyggende sivilisasjonskritikk. Ifølge Mishra innvarslet Rousseau det typisk moderne opprøret mot moderniteten, med utfall mot korrupte eliter og deres løgnaktige ideer. På terskelen til det moderne formulerte Rousseau politiske visjoner om likhet som i ettertid fortoner seg både reaksjonære og progressive: en protososialistisk eller -anarkistisk samfunnspakt angivelig ment å gjenreise et edelt menneske fra tiden før fordervelsen, aller helst etter modell av det antikke Spartas kollektive, militaristiske offervilje. Mishra istemmer [Nietzsches](#) bemerkning om at motsetningen mellom Voltaire og Rousseau står fram som «sivilisasjonens uløste problem».

LES OGSÅ: [En tragedie i syv akter](#) • [Hatet mot folkeviljen](#)

Mens Mishra finner røttene til slike spenninger i Europa, panorerer han også verden over for å vise hvordan de har manifestert seg stadig nye steder. Han snerter innom kemalismen i Tyrkia, det postkoloniale India og den idéhistoriske opptakten til den iranske revolusjonen. Styrken i dette globalhistoriske overblikket er at det bidrar til å vaksinere mot forenkende essensialismer, som tesen om «sivilisasjonenes sammenstøt» og andre åndssvake heiarop fra det svekkede amerikanske imperiets konservative intelligentsia. Mishra viser at vår tids overeksponerte militante islamisme først og fremst har sine forløpere i 1800-tallets Europa. Ayatollah Khomeini seilte opp som en typisk moderne reaksjon på sjahens storstilte vestliggjøringsprogrammer, og foreleggene for IS' brutale selfie-jihadisme finner vi hos Mikhail Bakunin, Gabriele D'Annunzio og Filippo Marinetti, ikke i det middelalderske kalifatet de selv fabulerer om. Kaoset og rotløsheten som fulgte med Europas industrialisering, er blitt verdensomspennende i globaliseringens postkoloniale fase. Slik kan vi forstå vår tid som ekkoer av 1800-tallets radikalisme, revolusjonære messianisme og nihilistiske opprør. Når det prangende Krystallpalasset har bredt seg over hele verden, er det ingen mulighet for å unnsnippe det. Selv den radikale og voldelige avvisningen er uttrykk for ressentiment, en misnøyens og avmaktens reaksjon.

Mishras ønske om å favne om alt er også det som gjør kvaliteten høyst ujevn og utbyttet av innsiktene høyst varierende. Leseren er nødt til å finne seg i en biografisk reduksjonisme som veksler mellom å være underholdende og irriterende, og den journalistiske omgangen med tenkningens historie tipper iblant over i rene dumheter. Mishra ser ut til å operere med et premiss om at alt henger sammen med alt, men han overbeviser ikke alltid i forsøkene på å fortelle oss hvordan. En interessant sammenstilling gjør ikke automatisk nytten som et plausibelt argument om sammenheng. Boken er tidvis preget av det samme misforholdet mellom eggende arkivmateriale og grovt forenkende forklaringer som kjennetegner Adam Curtis' dokumentarfilmer.² Mishra tangerer Curtis også i apokalyptisk svartsyn og det smått misantropiske refrenget om at menneskene alltid er mindre enn sine idealer.

Blant de tallrike personene som får en rolle i det moderne ressentimentets globalhistorie, virker det som om Mishra ikke kan finne mer enn to av dem aktverdige. Den ene er Mahatma Gandhi. Den andre er... pave Frans! I bokens epilog heter det om sistnevnte:

Den mest overbevisende og innflytelsesrike offentlige intellektuelle i dag – pave Frans – er ikke et talerør for fornuft og framskritt. Ironisk nok er han den moralske stemmen til den kirken som en gang var den største motstanderen av opplysningstidens intellektuelle da de bygde det filosofiske reisverket til et universelt kommersielt samfunn. Pave Frans er blitt et moralsk eksempel hovedsakelig fordi det påstått autonome og selvhevdende individet som fikk utfolde seg i og med utviklingen av det kommersielle samfunnet, nå har løpt inn i en blindgate. Dagens krise bunner for en stor del i at det autonome individet ikke har maktet å bli universelt, og at det i globaliseringens tidsalder har henfalt enten til en aggressiv følelse av den egne stammens overlegenhet eller andre og like krigerske former for selvhevdende individualisme.

Det er altså *paven* som stiger opp som det moralske fyrtårn for en menneskehet som berøves orienteringsevnen av oppjaget globalisering. Nå er Frans riktignok temmelig liberal til pave å være, men likevel: Man skal lete lenge etter en mer definitiv fallitterklæring for det moderne prosjekt.

Noter

¹ Jan-Werner Müller, *Hva er populisme?*, oversatt fra tysk av Lars Holm-Hansen (Oksnøen: Heinesen Forlag, 2016), side 15.

² Se for eksempel *The Century of the Self* (2002), *All Watched Over by Machines of Loving Grace* (2011) og *HyperNormalisation* (2016).